

М.Г. Казьмирчук

ЗАХИСТ РОБІТНИКАМИ СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ НА ЗАВОДАХ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті досліджуються проблеми захисту соціальних інтересів робітниками на заводах Київської губернії у пореформений період.

Нині у наукових статтях дуже актуальною є соціальна тематика, адже за радянського періоду популярно було досліджувати по розробленій схемі тільки робітниче класове начало у соціальному бутті. Історіографія проблеми перебуває у зародковому стані, бо конкретних розробок не було зроблено протягом дореволюційного, радянського і сучасного періодів, умовно виділених автором. Цікавим є той факт, що всі документи, які раніше використовувалися радянськими науковцями аби підкреслити революційність настроїв робітництва, спростовуються. Стаття має завдання проаналізувати і довести, що робітники вимагали не далеких для них змін державної царської влади, а їх виступи були викликані не стільки почуттями солідарності робітництва наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., а радше простими приземленими і особистими інтересами – відстояти свої робочі місця та заслужену заробітну плату.

У Київській губернії станом на 1862 р. налічувалося 12 міст, 102 містечка, 1867 сіл та селищ, 251 слобода та хутори [1]. Промисловість тут наприкінці ХІХ ст. розвивалася швидкими темпами. Так у Черкаському повіті працювало 60 заводів і фабрик, Київському – 111, Чигиринському – 19. Канівському – 43, Звенигородському – 38, Таращанському – 35, Уманському – 51, Липовецькому – 30, Сквирському – 40, Васильківському – 36, Бердичівському – 58, Радомишльському – 84. Майже 93 % промисловості міст губернії знаходилось у Києві (61), Умані (16), Бердичеві (25) [2]. Наприкінці ХІХ ст. на державних і приватних заводах працювала незначна кількість працівників [3]. За переписом 1897 р. на Правобережжі (Київська, Волинська і Подільська губернії) робітники становили 499,3 тис. (7,3 %) чоловік, у тому числі на Київську губернію припадало 226,5 тис. робітників (3,3 %) [4]. Окремі заводи і фабрики Київщини обходилися кількома робітниками. Так на Демієвському пивоварному заводі у Києві працювало 20 робітників, серед яких лише 2 варили пиво, отримуючи 10 – 12 крб. на місяць, а інші працювали у розливній [5].

Буржуазія наживала мільйонні капітали на ярмарках та біржах, перетворюючись на великих підприємців та банкірів, монополістів з продажу хліба, мануфактурних виробів тощо [6]. Представникам великої промислової буржуазії належали заводи й

фабрики, шахти, рудники, акціонерні товариства, залізничні компанії. Підприємці, новоутворена буржуазія, намагалися зробити виробництво дешевшим і отримати великі прибутки, для чого не гребували будь-якими засобами. Одним із джерел економії на робітниках було їхнє наймання із далеких губерній безмежної Російської імперії. Так, наприклад, майже всі робітники Бабінського заводу при селах Стрижаков, Сінара, Василевка Липовецького повіту були приїжджими [7].

В гонитві за здешевленням виробництва і надприбутками, промисловці використовували працю жінок і неповнолітніх. Так потрапили до цукрового заводу дві артїлі неповнолітніх з села Ксаверової Київської губернії. Не витримавши важкої праці та поганих умов, вони вирішили покинути роботу достроково. Але адміністрація заводу звернулася до суду Сквирського повіту з позовом про невиконання артільного договору та порушено кримінальну справу за самовільну втечу з роботи. На основі цього було проведено опис майна батьків неповнолітніх та створені торги для його продажу [8]. Види робіт для напівробітничої категорії на цукрових заводах вражали своєю різноманітністю, а подеколи нещадністю. Загалом жіночу працю використовували для прибирання. На Цибулевському цукровому заводі Цибулевського Товариства Липовецького повіту за усними угодами працювало у 2 зміни 18 жінок, які мили підлогу і отримували за роботу по 5-6 крб. на місяць. 60 неповнолітніх працювали у розливних за 5-8 крб. на місяць [9]. Жакливі умови праці у розливній відмічав ще російський дослідник цукрових заводів Н. Рашевський: «В большинстве отделений: в разливной, пробельной и др. температура не ниже 30°R...» [10].

Для більшості підприємців прибуткові на той час заводи мали і значні витрати через те, що розташовувалися переважно у сільській місцевості. Особливо це стосувалося винокурних і цукрових заводів. Технічне удосконалення, облаштування, утримання додаткових будівель для робітників (наприклад казарм та столових), майстерень, освітлення забирало багато коштів [11]. Так у 1847 р. будівництво цукрового заводу обходилося щонайменше у 43 тис. крб. [12]. На облаштуванні найнеобхідніших для робітників приміщень економили. Навіть фабричні інспектори Київської губернії неодноразово визнавали дуже шкідливими умови праці на деяких заводах [13].

Проблему соціального захисту власних інтересів робітниками можна прослідкувати на справі складувів Мірчанського скляного заводу. У телеграмі старшого фабричного інспектора В. Гросса про хвилювання на заводі зазначалося: «Не працює 30 чоловік». Звіт Гросса свідчив, що скляний завод при селі Мірче Київської губернії, що належить

графу І.А. Шембеку, орендує у 1896 р. єврей Берка Ізраїлович Варшавський, який і повідомив, що на заводі 11 жовтня 30 робітників відмовилися працювати і почали пиячити. Інспектор, прибувши на завод, з'ясував, що дійсно 50 майстрів припинили працювати. Відразу почалося розпитування, чи не має тут місце поганий революційний вплив. Виявилося, що робітникам не вигідно виготовляти скляний горілчаний посуд, який поставляється на казенні склади по ціні 6 крб. за тисячу пляшок об'ємом у 1/20, і по 5 крб. за тисячу пляшок по 1/40 відра (відро – 30 фунтів – 12,299 л). Про це вони давно говорили власнику Варшавському, вимагаючи прибавки до зарплати, але він поїхав у Петербург, не надавши відповіді, тому роботу і припинили. Також робітники вимагали додаткової плати за підніс склотари по 3 крб. 50 коп. на кожного майстра, а потім вимагали ще 1 крб. 50 коп. у збільшенні плати за виготовлення двох видів пляшок. Вони повідомили, що підвищені тарифи на роботи, запропоновані ними, існують на скляних заводах Волинської губернії і в с. Кодре Київської губернії, де пляшки коштують значно дорожче. Інспектор швидко перевірів і виявилося, ціни на обох заводах однакові. Він також з'ясував відносини робітників і власника Варшавського, розуміючи можливість етнічного конфлікту між ними. Зловживань з боку єврея-орендаря не було встановлено. Варшавський відмовився підвищувати майстрам плату, адже конкуренція робила це неможливим, а створення побутових умов вимагало значних коштів. Від власника заводу майстри (деякі майстри-склодуви працювали на заводі по 18, 20 і 25 років) отримували окремі для кожної сім'ї квартири, дрова, ділянки сінокосів, городи та пасовиська для худоби. Зарплата залежала від місцевих умов, облаштування виробництва і зручностей при заводі. Переговори затягнулися на два дні.

Гросс устиг дослідити і книжки про отримання заробітної плати і виявив, що за її розміром майстрів можна було розділити на три категорії: 1) кращі майстри, що заробляли за 1896 р. в середньому по 40-78 крб. на місяць; 2) середні майстри, які заробляли по 30-40 крб. на місяць; 3) менш кваліфіковані майстри із заробітком 24-30 крб. на місяць. Переважна більшість майстрів отримувала за червень, липень, серпень і вересень від 30 до 40 крб. щомісяця. Зі свого заробітку вони наймали помічників та вантажників, які обходилися їм у 10-12 крб. Упродовж місяця майстри та їх помічники працювали по 16-18 днів, адже печі експлуатувалися з перервами. За два роки на Мірчанському скляному заводі зазвичай на тиждень було 3 ½ робочих днів. Видування пляшок здійснювалося у понеділок, середу, п'ятницю і суботу, причому в суботу і п'ятницю видувалася половина скла, що називалося поміж робітниками «напівроботою». Такий розклад був установлений самими майстрами і ніхто, навіть

хазяїн, у нього не втручався.

Протягом переговорів сторони вони вели себе спокійно і благопристойно. Серед них не було «бродіння, викликаного сторонніми елементами». Гросс відмічав, що цьому сприяло і те, що скляні заводи знаходились на периферії, яка не могла слугувати місцем для розповсюдження «злочинної пропаганди». На наступний день робітники стали вимагали лише підвищення плати до 50 коп. за тисячу пляшок. Хазяїн Варшавський всіляко доводив, що не може підвищити зарплату, але працівники не погодилися стати до роботи. Тоді був застосований останній аргумент – звільнити квартири. Робітники вимушені були погодитися стати до роботи, але за умови надання грошей за підвіз дров до їхніх квартир. Прохання пообіцяли задовольнити і дати кожній сім'ї по 3 крб. на сажень (при цьому щорічно робітники витрачали протягом зими по 9 крб. на дрова). Це означало, що для орендодавця щороку видатки на дрова збільшуватимуться на 400 крб. Робочих це влаштувало і вони відновили роботу [14].

На початку ХХ ст. виступи робітників продовжували збільшуватись, але вони проходили зовсім не під революційними гаслами. Вражає кількість справ, де головним приводом до збурення було наймання промисловцем місцевих робітників і небажання його сплачувати достойну зарплату. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. заводчики і фабриканти наймали дешеву робочу силу із різних регіонів, яка одразу погоджувалася на всі висунуті умови. Так на Тальковському цукровому заводі графині С.Л. Шувалової в Уманському повіті, працювало 252 робітники, з яких 125 були найняті зі Смоленська і за письмовою угодою отримували по 4 крб. на проїзд і паспорти, зарплату по 7 крб. на місяць, харчі. Завдаток складав 12 крб. [15].

Вербувальники за згодою адміністрації заводу діяли нахабно, обдурюючи робітників. Вербувальники-підрядники часом виступали і як касири, що розраховувалися з найнятими ними робітниками, і як нотаріуси, що легко могли ввести в оману неосвічених у юриспруденції робітників. Цукрові заводи інколи укладали контракти із вербувальниками, де зазначалася точна цифра напівробітників, яку допускалося наймати. Наприклад, конторою цукрового заводу при містечку Степанцях Канівського повіту було найнято 49 робітників і 22 напівробітника, а підрядник 2-ї гільдії купець Рувінський завербував ще 125 осіб. За угодою, укладеною між заводом і підрядником, останній повинен був «Доставити на всі роботи 150 осіб робітників та напівробітників. 125 повинні бути робітниками, а інші напівробітниками: 5 жінок і 20 підлітків...» [16]. Підрядник отримав по 25 крб. на місяць однаково як за робітника, так і за напівробітника [17]. Мартинівський цукровий завод

Ф.А. Терещенка Каневського повіту утримував 314 робітників на 2-х змінах, з яких 49 були напівробітниками, 24 – жінками. Всіх робітників наймав підрядник, який отримував по 11,5 коп. за перероблений ними берковець [18].

При прийомі на роботу у договорах зазначався бажаний вік найманих робітників, а також період, упродовж якого вони вважалися напівробітниками. Так на Ржищевському цукровому заводі К.Т. Тритшеля у Київському повіті, орендованому каневським міщанином і купцем І.М. Бродським, робітники наймалися підрядником Южитом Мединським. У складених 24 лютого 1887 р. умовах з підрядником зазначалося: «Підрядник зобов'язується поставити робітників на всі роботи зовні та всередині заводу. Робітників, напівробітників і жінок. Робітників не молодших 22 років, а напівробітників не молодших 15 років...» [19]. Саме з огляду на вік виплачували зарплату неповнолітнім [20].

Щоб кількісно категорія напівробітників не перевищувала визначеної межі, оплата праці вербувальників напряму залежала від категорії робітника (повноцінний чи напівробітник). Так у першому ж пункті умов про поставку робітників Звенигородським купцем 2-ї гільдії Германом Стародубським із цукровим заводом графа Андрія Потоцького при селі Ольховці Звенигородського повіту зазначалося: «На виробництво 1886/7 рр. зобов'язуюся поставити від 300 до 400 чоловік робітників на своїх харчах. При чому купцю рахується від заводу 85 % робітників і 15 % напівробітників (якщо б навіть їх було більше)» [21]. Підряднику каневському купцю Равінському Саліванський цукровий завод графині М.Є. Браницької Васильківського повіту платив по 14 крб. за робітника і по 9 крб. за напівробітника. Равінський повинен був найняти 360 робітників, з них – 26 напівробітників. Насправді було найнято 295 робітників і 20 напівробітників. На заводі робітники отримували по 6 крб., а напівробітники по 4-5 крб. на місяць від підрядника. Заохочування у вигляді завдатків для найманців становило 10 руб. [22]. На Жашківському цукровому заводі Тульчинського Таращанського повіту підрядник отримував надбавку, якщо робітники обходилися заводу дешевше [23].

При вербуванні на Полянський цукровий завод, де працювало 380 робітників, 60 жінок і 54 неповнолітніх, та Кисельовський цукровий завод Товариства Закса і Фішмана Звенигородського повіту, де працювало 524 робітники, видавалися гроші за проїзд у сумі 3 крб. 14 коп. при прибутті на завод. Завдаток становив 12 крб., тому зарплати складали 6 крб. робітникам і 4 крб. напівробітникам за місяць [24]. Прицьковський цукровий завод Кисельовського Товариства при селі Великі Прицаки Каневського повіту видавав своїм робітникам по 12 крб. завдатку,

2 крб. на дорогу, 60 коп. на паспорт, 12 коп. на мило за місяць. Загалом на заводі у 2 зміни працювало 222 робітники і 68 напівробітників, з яких 50 становили жінки. Напівробітникам платили 5-7 крб. на місяць [25]. На Тальковському цукровому заводі графині С.Л. Шувалової Уманського повіту працювало 252 робітники, з них 83 становили напівробітники, 49 – жінки. 125 робітників із Смоленська, найнятих за письмовими угодами, отримували від заводу завдаток (12 крб.), плату за проїзд і паспорт (4 крб.), зарплату (7 крб. на місяць), харчі.

В с. Парієвці Липовецького повіту натовп на чолі з Єфимом Лук'янюком, Карпом Бабієм, Федором Ковенькою та Іваном Дегуком прогнав місцевих робітників, вимагаючи собі підвищення зарплати на 1 крб. Відбулася бійка. Слідство виявило, що селяни Парієвки звернулися до управляючого маєтками графа Б. Тишкевича Соколовського з проханням дати гідну зарплату. Отримавши відмову, вони не з'явилися на роботу, а пішли в економію графа та розігнали місцевих робітників. Соколовський викликав поліцію. 12 поліцейських, не витримавши наступу селян, викликали підкріплення – роту солдат, яка нагайками розігнала натовп.

Протягом 17-25 травня 1905 р. селяни з сіл Шуляков, Богатирки, Галайкова, Веселого-Кута, Кошева, Луки, Косяковки, Скибинцова, Кривца, Любчи, Журавльовки, Збаржевки та м. Кошеватого Таращанського повіту, розігнавши місцевих робітників і навіть службовців промисловця, висунули вимогу підняти зарплату. Аналогічна ситуація склалася в Звенигородському повіті в селах Дошуковки, Бужанки, Кириловки та Уманському повіті в с. Хижнякі, де місцеві робітники вимагали «уходити куди завгодно, віддати землю селянам». Хвилювання відбувалися і у селах Андрушівка, Чернявка, Фронтівка, Ротликтрівка, Велика Ростовка, Мервине, Яцковиця, Лукашівка, Юшковці, Монастирищі, Новоселки, Лескове тощо. Всі вони мали однаковий сценарій – селяни з'явилися на бурячні плантації або у економії з вимогами підвищити зарплату, а у разі відмови розганяли місцевих робітників. Так, наприклад, селяни Зозовки Липовецького повіту на чолі з Антоном Гаврилюком і Микитою Шевчуком зібралися під економією і вимагали підвищення зарплати, розганяючи робітників і службовців. Селяни з Чернявки на чолі з Євгенієм Рабцем та Данилом Пономарцем вимагали від управляючого графа Ігнат'єва Людовіка Михайлівського розрахувати і звільнити службовців, збільшити зарплату, а за відмову погрожували на наступний день розправитися з окремими службовцям, не виключаючи їх убивство. Слідство установило, що головними вимогами селян було підвищення зарплати місцевим робітникам і заборона наймати працівників з іншої місцевості. Так само учинили

селяни із села Попудні у 1905 році, звинувативши власника маєтку Антона Сосновського у тому, що він за меншу плату найняв на збір урожаю гороху 9 чоловік з м. Монастирище [27].

Отже, робітники Київської губернії наприкінці XIX – на початку XX ст. знаходились у важкому матеріальному становищі. Проте документально не підтверджуються зроблені багатьма дослідниками в радянські часи твердження про робітництво як носій революційних настроїв. Місцеві робітники як наприкінці XIX ст., так як і у революційний період 1905-1907 рр. прагнули до захисту та відстоювання своїх власних інтересів. Їх етноментальна психологія вимагала соціальної «справедливості»: землю – селянам, роботу – місцевим робітникам. Промисловці із нової буржуазії всіляко намагалися триматися своєї економічної «справедливості», яка спиралася на зиск, фінансову вигоду та прибуток.

Період кінця XIX – початку XX ст., насичений соціально-економічними проблемами розвитку українських земель, спонукає до розроблення та аналізу багатьох тем. Величезний пласт архівних документів, виявлений у Санкт-Петербурзі щодо соціального розвитку Київської губернії, зокрема етнонаціональних, конфесійних та станових сфер життя суспільства наприкінці XIX – на початку XX ст., дозволяє стверджувати, що поставлена проблема матиме своє продовження.

Посилання

1. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (Далі – ЦДІАУ), ф. 442, оп. 41, спр. 2 а, арк. 14.
2. ЦДІАУ, ф. 442, оп. 44, спр. 56, арк. 2-2 зв.
3. ЦДІАУ, ф. 442, оп. 45, спр. 567, арк. 3 зв.-4.
4. Рашин А.Г. Формирование рабочего класса России. Историко-экономические очерки / Рашин Адольф Григорьевич / Под ред. С.Г. Семашко. – М., Изд. соц.-экономической лит-ры, 1958. – С. 177.
5. ЦДІАУ, ф. 575, оп. 1, спр. 4, арк. 42.
6. Кругляк Б.А. Торговельна буржуазія в Україні (60-ті рр. XIX ст – 1914 р.) // Український історичний журнал. – 1994. – № 4. – С. 72.
7. Материалы по аграрно-экономическому исследованию Юго-Западного края (Уманский, Липовецкий, Звенигородский и Тарашанский уезды Киевской губернии и Гайсинский уезд Подольской губернии). [Издание Уманско-липовецкого сельсько-хозяйственного общества] – Гайсин : тип. У.Л. Шварцман, 1908. – С. 57-58.
8. ЦДІАУ, ф. 442, оп. 711, спр. 360, арк. 7.
9. ЦДІАУ, ф. 575, оп. 1, спр. 5, арк. 97 зв., 98.
10. Рашевский Н.Н. О положении рабочих на сахарных заводах / Н.Н. Рашевский. – К.: Типография 1-й Киевской Артели Печатного дела, 1907. – С. 12.
11. ЦДІАУ, ф. 730, оп. 1, спр. 464, арк. 5–11.
12. ЦДІАУ, ф. 486, оп. 9, спр. 496, арк. 1.
13. ЦДІАУ, ф. 574, оп. 1, спр. 205, 334 арк.
14. Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі (далі – РДІА), ф. 23, оп. 30, спр. 43, арк. 1, 2, 3 – 9 зв.
15. ЦДІАУ, ф. 574, оп. 1, спр. 6, арк. 142.
16. ЦДІАУ, ф. 575, оп. 1, спр. 2, арк. 87 зв., 88 зв.
17. ЦДІАУ, ф. 574, оп. 1, спр. 6, арк. 123 зв.
18. ЦДІАУ, ф. 574, оп. 1, спр. 6, арк. 125.

19. ЦДІАУ, ф. 575, оп. 1, спр. 2, арк. 66-67 зв.
20. ЦДІАУ, ф. 575, оп. 1, спр. 2, арк. 68 зв.
21. ЦДІАУ, ф. 575, оп. 1, спр. 2, арк. 21 зв.
22. ЦДІАУ, ф. 575, оп. 1, спр. 5, арк. 91 зв.
23. ЦДІАУ, ф. 575, оп. 1, спр. 5, арк. 94.
24. ЦДІАУ, ф. 574, оп. 1, спр. 6, арк. 10-11.
25. ЦДІАУ, ф. 574, оп. 1, спр. 6, арк. 115 зв., 116 зв., 117.
26. ЦДІАУ, ф. 574, оп. 1, спр. 6, арк. 142.
27. РДІА, ф. 1405, оп. 107, спр. 8098, 36 арк.

Казмирчук М.Г. Защита рабочими социальных интересов на заводах Киевской губернии в конце XIX – в начале XX ст.

В статье исследуются проблемы защиты рабочими своих социальных интересов на заводах Киевской губернии в пореформенный период.

Kazmirchuk M.H. The saved the social interest workers in Kyiv guberniya at the end of the XIX and the beginning of the XX century

In the article analyses the problem of the saved the social interest workers in Kyiv guberniya at the after reformation period.

Ю.О. Коваленко

ТОВАРИСТВО ГЛУХІВСЬКИХ КОЗАКІВ ЗА СПИСКАМИ 1918 РОКУ

У статті поданий рідкісний документ, що свідчить про існування суспільного стану українського козацтва аж до приходу до влади більшовиків. Цінність документа ще й у тому, що він є найпізнішою згадкою про глухівське козацтво.

З самого початку заснування централізованої держави на Русі й аж до 1917 року на теренах України існували різні верстви населення. Одним із найвпливовіших і найпочесніших суспільних станів було козацтво. Перші згадки про козаків відносяться ще до XV ст. Найбільшого розквіту та слави козацтво набуло за часів Гетьманщини у XVII-XVIII ст. Після Лютневої революції 1917 року Тимчасовий уряд поставив питання про скасування всіх суспільних станів, та в же наприкінці серпня того ж року у законодавчому порядку було підтверджено старий порядок і правила внесення у метричні книги записів про суспільний стан новонароджених. Повна ліквідація станів сталася після жовтневого перевороту, коли до влади прийшли більшовики.

Документ, наведений у статті, є цінним джерелом для вивчення персонального складу товариства козаків м. Глухова, тим більше, що він найпізніший за датуванням, де згадуються поіменно всі представники глухівського козацтва вже після його скасування. Це – податкова книга, на титульній сторінці якої читається напис «Податная тетрадь общества козаков города Глухова на 1918 год». Проте, що козацтво як суспільна верства населення на той час вже була скасована, свідчить і текст одного з окладних листів 1918 р., вклясних у книгу